

Ярмошик І. І., д.і.н., професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 Р. ТА ГАДЯЦЬКА УГОДА 1658 Р. ЯК ВТРАЧЕНИЙ ШАНС УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовано з державно-правової точки зору процес укладення Люблінської унії 1569 р., роль представників українських земель: Волині, Київщини, Брацлавщини у підписанні унії. Констатовано, що українські княжі роди були активними суб'єктами переговорного процесу, відстояли усі власні інтереси – економічні, духовно-культурні, станові привілеї. Розглянуто зміст правових документів, котрі визначали статус Волині та Київщини у майбутній Речі Посполитій, однак ідеї автономного статусу земель українською стороною не висловлювалося.*

***Ключові слова:** Люблінська унія, Волинь, Київщина, українські землі, Річ Посполита.*

***Аннотация.** В статье проведен анализ с государственно-правовой точки зрения процесса подписания Люблинской унии 1569 г., роль представителей украинских земель: Волыни, Киевщины, Брацлавщины в подписании унии. Констатировано, что украинские княжеские роды были активными субъектами переговорного процесса, отстаивали собственные интересы – экономические, культурные, классовые привилегии. Рассмотрено содержание правовых документов, которые определили статус Волыни и Киевщины в будущей Речи Посполитой, однако идея автономного статуса земель украинской стороной не оговаривалась.*

***Ключевые слова:** Люблинская уния, Волынь, Киевщина, украинские земли, Речь Посполитая.*

***Annotation.** The article analyses the process of Lyublin's Treaty conclusion (1569) from the state and legal point of view, defines the role of representatives of Ukrainian territories (Volyn, Kiev and Bratslav regions) in its signing. It is established, that the Ukrainian princes' clans were the active subjects of negotiations, defended all own interests – economic, cultural, class privileges. The article studies the legal documents that determined status of Volyn and Kyiv regions in future Rzeczpospolita, however Ukrainian side did not proposed the ideas of autonomous status of Ukrainian territories.*

***Keywords:** Lyublin's Treaty, Volyn Region, Kyiv Regin, Ukrainian territories, Rzeczpospolita.*

На початку XX ст. в українській історіографії започаткувався державницький напрям, представники якого намагалися в першу чергу звертати увагу на прояви державницького життя українського народу, на його змагання за творення власної держави. Чимало подій вітчизняного минулого потребують трактування під кутом зору саме державницьких тенденцій його розвитку. Актуальність такого погляду на історію українського народу посилюється нинішніми процесами розбудови держави, необхідністю осмислення тих творчих сил, які можуть стати рушієм і гарантом незворотності нашого вітчизняного державотворення. Важливими віхами в цьому процесі вбачаються Люблінська унія 1569 р. та Гадяцька угода 1658 р.

Обидві події привертали увагу українських та зарубіжних дослідників, з-поміж них у першу чергу польських. Історіографічний аналіз проблем Люблінської унії знайдемо у статті Н. Білоус [1]. У ній представлені погляди польських та українських істориків. Автор констатувала, що Люблінська унія стала поворотним пунктом в історії України і докорінно змінила політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Історіографію Люблінського процесу проаналізував В. Василенко у своїй монографії [2]. Науковець висвітлює погляди на унійний процес польських, російських, білоруських, українських істориків, констатував широкий спектр тлумачень тих подій, зробив висновок, що спочатку інтерес до цієї проблематики визначався дією позанаукових чинників, тому дослідження зводилися до декларативних тверджень. Справжнє вивчення литовсько-польських угод, на думку історика, розпочалося лише з кінця XIX ст. Чи не єдиною розвідкою у сучасній українській історіографії спеціально присвяченою Люблінській унії є стаття Н. Яковенко [3]. У ній проаналізовані зовнішні та внутрішні фактори, які спричинили підписання унії та наслідки, які це мало для українських земель не лише у XVI, але й у першій половині XVII ст. Хоч, на нашу думку, не всі з них варто пов'язувати із підписанням унії, оскільки вони були спричинені іншими політичними реаліями, пов'язаними із розвитком козацтва як політичної сили та невирішеністю їх проблем у Речі Посполитій. Перебіг Люблінського сейму та документи, котрі там приймалися розглянуті у працях присвячених життю та діяльності князя Василя-Костянтина Острозького. Зокрема аналіз унійних подій через призму участі у них князя знайдемо у монографії Т. Кемпи [4] і В. Ульяновського [5].

Метою нашої статті є дослідження змісту документів та юридичного процесу їх прийняття на Люблінському сеймі 1569 р. та положень інших домовленостей між козацтвом та урядом Речі Посполитої першої половини XVII ст. як важливого шансу можливого творення української держави в умовах Речі Посполитої. Основою такого дослідження стали безпосередньо документи унії, опубліковані у збірнику «Volumina legum»: «Про землю Волинську» [6], «Про князівство Київське» [7] «Про князівство Литовське.

Привілей щодо унії Великого Князівства Литовського з Коронаю» [8], «Щоденник Люблінського сейму» [9]. Збірку документальних матеріалів, котрі відображають події творення та існування Речі Посполитої упродовж XIV–XVIII ст. видали у 1932 р. польські історики С. Кутшеба та В. Семкович, з поміж них є й документи котрі висвітлюють долю українських земель, відображають позицію представників тогочасної руської еліти у перебігу тих процесів [10].

Творення Речі Посполитої було складним і тривалим переговорним процесом, який увінчався успіхом на Люблінському сеймі 1569 р. Сейм став завершальним актом укладення унії, проблема якої постійно була в полі зору правителів Корони Польської Олександра Ягеллончика та Зигмунта I Старого від початку XVI ст. Не забували про неї і їх попередники, починаючи від зачинателя Ягеллонської династії Владислава Ягайла II (Кревська 1385 р. та Городельська 1413 р. унії). Цей процес активізувався і був доведений до логічного завершення Зигмунтом Августом у 1560-х роках. На його шляху було багато складностей, у першу чергу через розбіжності у поглядах на характер об'єднання. Успіх був обумовлений принциповою, твердою позицією короля. Все ж унія була укладена внаслідок хоч і тривалого та напруженого, але переговорного процесу в тогочасних правових традиціях. М. Грушевський замітив, що король стомлений роками безуспішних старань у справі унії, знеохочений спротивом литовських панів, був готовий на значні поступки [11].

Представники українських земель виступали (після від'їзду з переговорів 1 березня литовської делегації) самостійною стороною переговорного процесу, трактати про становище українських земель у складі майбутнього державного утворення велися окремо і привілеї про їх входження до Речі Посполитої були укладені раніше «Привілею щодо унії Великого Князівства Литовського» (1 липня). Ухвала «Про землю Волинську.» підписана 26 травня, «Про князівство Київське» – 5 червня.

Названі документи містять історичне обґрунтування правомірності входження Волині, Київщини, Брацлавщини до Польської Корони. Приєднання Волині та Київщини до Корони деякі литовські послы, зокрема підскарбій М. Нарушович, пояснювали від'їздом литовської делегації з Любліна і фактичному самоусуненню Литви від переговорного процесу. Як заявив представник литовської делегації М. Нарушович у своєму листі до воєводи Миколая Радзивіла, уся вина за відірвання Волині та Києва від Литви лежить на панах ради литовських, які несподівано покинули сейм, виїхали із Любліна і нічого не робили, щоб ішло на краще, тому довели ситуацію до того, що й наймудріший Соломон нічого вдіяти не зміг би. Це й змусило польську сторону вдатися до переговорів із представниками Волині і Києва. М. Нарушович наголосив, що волиняни самі собі привілей про

приєднання до Корони написали так як вважали за найкраще, а Зигмунт Август із сенаторами обіцяли їм такий привілей надати [12].

Тексти підсумкових об'єднавчих привілеїв містять сукупності адміністративних, політичних, економічних, релігійних прав, які визначали статус згаданих українських воєводств у об'єднаній державі. До політичних прав віднесемо звільнення їх жителів від присяги підданства Великому Князівству Литовському та приєднання до Королівства Польського як вільні до вільних, рівні до рівних; право користуватися усіма свободами і вольностями, які існували у правовій системі Корони Польської; збереження територіальної цілісності та попередніх адміністративних кордонів Волинського, Київського, Брацлавського воєводств; збереження вироблених раніше традиції проведення повітових сеймиків на звичних місцях, яке гарантувалося матеріально-грошовим забезпечення депутатів, обраних на загальний (вальний) сейм Речі Посполитої. Сюди ж віднесемо військову повинність, у випадку війни з агресорами українські землі повинні були виставляти обумовлені окремішні військові загони під командуванням воєводи та сплачувати належні, визначені сеймом, податки відповідно до Коронних звичаїв.

Прийняті сеймом, документи гарантували обивателям Волині та Київщини усіх соціальних станів збереження їх давніх родових прав, честі і гідності. До таких адміністративних прав віднесемо гарантію збереження попередніх урядів і служб та призначення на вакантні посади лише місцевих представників. Юридичну силу зберігали положення Литовського статуту, судові процеси та усі правові спори мали вирішуватися згідно його положень.

Найважливішим в унійних документах, очевидно, були положення, котрі стосувалися економічних прав мешканців, зокрема непорушність прав володіння маєтками та іншою нерухомою та рухомою власністю. Король гарантував збереження не лише володінь, підтверджених офіційними документами, але й володінь де-факто, на які власники не мали належних письмових юридичних підтверджень. Окрім того, на маєтності українських власників поширювалися положення статуту короля Олександра Ягеллончика 1505 р., за яким маєтки не підлягали екзекуції, тобто відбиранню.

До економічних питань віднесемо проблему уніфікації грошового обігу в об'єднаній державі. На українських землях традиційно в обігу переважала литовська монета, яка вважалася більш якісною і вартісною. Представники Литви іще у Віленській інструкції 1563 р. домагалися, щоб монета була однорідною, але окремою у Литві і Польщі. Ставилася вимога щоб монетний двір був як у Короні так і в Литві, а нова монета допускалася в обіг лише з відома сенаторів та інших високих посадовців Великого Князівства Литовського, у Литві монета повинна була мати напис про Велике Князівство Литовське [9, с. 85]. Упродовж березня-квітня на засіданнях Люблінського сейму польськими послами неодноразово

піднімалася проблема монетного карбування, зокрема послі категорично вимагали заборонити Литві карбувати монету, або хоча б зробити її однаковою за пробою металу. Зигмунт Август був проти, аргументуючи тим що це завдасть значних матеріальних збитків багатьом жителям як у Литві так і у Польщі і вважав, що до цього питання слід відноситися виважено [9, с. 254, 270, 271, 276, 280, 282]. Одна із статей «Привілею про унію...» передбачала уніфікацію монети [8, с. 90]. Цей пункт намагався виконати король Стефан Баторій. У 1578 р він видав монетну ординацію, згідно якої польська та литовська монети були зрівняні метрологічно (вага та проба металу), різнилися лише іконографічними ознаками. Однак на українських землях і надалі традиційно більш популярними залишалися литовські монети [13].

В унійних актах передбачалися і певні духовно-культурні права руського населення Речі Посполитої. Прихильникам православної/грецької віри гарантувалося вільне богослужіння відповідно до традицій їхньої церкви. Релігійному аспекту під час підписання унії Зигмунт Август надавав важливого значення. Відмітимо, що російський історик В. Ключевський укладення унії повністю пов'язував із релігійними процесами, зокрема з успіхами протестантизму та ослабленням католицької пропаганди з боку поляків проти православного населення Литви [14]. В окремому пункті «Привілеїв...» гарантувалися права руської/української мови в судових справах, у зверненнях до королівської канцелярії та інших сферах.

Характер, зміст та юридичний порядок прийняття документів на Люблінському унійному сеймі 1569 р. слід оцінювати з точки зору тогочасних правових традицій. Представники українських земель були активним суб'єктом переговорного процесу. Аналіз змісту статей згаданих документів засвідчують належне гарантування політичних, економічних, духовно-культурних прав руського населення. Однак жоден з представників тогочасної руської/української еліти, князі К. Острозький, О. Чарторийський, О. Вишневецький, Р. Сангушко, Б. Корецький, не висловив претензій на створення автономії українських земель у складі Речі Посполитої. На такий аспект рішень Люблінського сейму звернув увагу польський історик А. Сулима Камінський, зазначивши, що якби українські воєводства проголосили створення на своїй території Київського чи Руського князівства як третього члена федерації, спротив двох інших членів значив би мало, але політичне мислення українських князів не виходило за середньовічні традиції васалітету/сюзеренітету [15, с. 65].

Під елітою ми, як правило, розуміємо людей заможних, багатство яких робило їх помітними і впливовими в політичному житті держави, здатними впливати на хід політичних процесів. Сьогодні ми згаданих князів назвали б олігархами. Процес вироблення та підписання установчих документів Люблінської унії переконує, що така еліта не є державотворчою

силою, у всякому разі в історії України вона такою не стала. У першу чергу вони піклувалися про власні інтереси, пов'язані зі збереженням князівських титулів, маєтностей, права обіймати уряди-посади. До цього добавилися й турботи про певні духовні права, як-то збереження стану й впливу православної церкви, гарантії від дискримінації православних у суспільному житті українських земель (про це засвідчує привілей даний Зигмунтом Августом на Гродненському сеймі 1568 р [16]), гарантування прав руської мови, попередніх традицій судочинства тощо. Усі ці права були українською стороною відстояні і отримали юридичні гарантії.

На відносно легкий шлях реалізації унії звернули увагу й автори монографії «Цивілізаційна історія України», пояснюючи це байдужістю української еліти чиї вимоги були мінімальними [17]. Не погодимося із цією думкою. Вимоги еліти стосувалися усіх сторін суспільно-політичного життя українського населення. До того ж, як зазначалося вище, волиняни самі писали для себе привілей про входження до Корони і король та сенатори з усім погодилися. Звернемо увагу і на те, що під час складання присяги українськими князями 24 травня архієпископ Гньозненський від імені короля запевнив волинян у тому, що в разі потреби розширити їх вольності, то коли всі разом засядуть у сеймі, розглядатиметься можливість такого розширення прав, якщо вони відповідатимуть коронним законам [9, с. 382–383]. Однак, ні серед вимог у 1569 р., ні пізніше, не було навіть натяку на державну автономію. Показово, що у липні 1570 р. на черговому Варшавському сеймі кївські, волинські та брацлавські посли просили внести деякі зміни у формулювання рішень сейму про вольності Великого Князівства Литовського, що стосуються цих воєводств, зокрема екзекуції маєтків. Однак їх пропозиції не мали принципового характеру, тому їм було відмовлено [10, с. 384]

В українській історіографії залишається поширеним твердження про насильницьку колонізацію, окатоличення українського населення як наслідок Люблінської унії. Автор цієї статті більше схиляється до думки, що Польща на той час була країною з прогресивним державним устроєм, політичними свободами та привілеями, самобутньою культурою, тому унія була шансом прилучення до тогочасної європейської культури.

Поруч із цим звернемо увагу, що для Литви унія не призвела ні до втрати національної ідентичності, ні культурної самобутності, ні державності загалом. Хочеться нагадати думку дослідника релігійних процесів у Речі Посполитій Яна Фіялека про те, що прийняття католицької віри з Польщі у 1386–87 рр. для Литви послужило збереженню та розвитку литовської мови та національної культурної ідентичності (сприяло витісненню руської/української мови із діловодства та письменства Великого Князівства Литовського руської мови) [18].

Однак, ідеї української державності у 1569 р. не було. Вона з'явилася пізніше в середовищі козацтва та кіл середньої української шляхти. Перші натяки про неї знаходимо в часи повстання Криштофа Косинського та Семерія/Северина Наливайка, певний проєкт висловлював київський римокатолицький біскуп Йосип Верещинський. Саме козацтво упродовж кінця XVI – першої половини XVII ст. викристалізувало та перетворилося на основного носія української ідеї у вигляді розбудови окремішньої держави.

Остаточно ідея окремішньої української державності оформилася в ході Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Козацтво і середня шляхта й стали українською державотворчою силою. Однією з найпомітніших та найважливіших домовленостей на шляху розвитку ідеї української державності між польськими властями та українським козацтвом стала Гадяцька угода, укладена 16 вересня 1658 року під містом Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною. За її умовами Україна під назвою Велике Князівство Руське входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу Речі Посполитої [19]. Сучасний польський історик Тереза Хинчевська-Геннель вважає, що якби ця угода була підписана на 20 років раніше, то не було б повстання Богдана Хмельницького [20]. На думку Н. Яковенко, якби ідеї Гадяцького трактату були реалізовані, це дало би Речі Посполитій шанс оновитися через нові форми співжиття її народів [21].

Все ж період від укладення Люблінської унії 1569 р. до Гадяцької угоди 1658 р. був унікальним в історії українського державотворення, коли існував реальний шанс відновити князівську державність давньоруських часів у вигляді хоча б автономного державного утворення. У цей час представники української/руської народності виступали активним суб'єктом переговорних процесів, мали змогу належним чином відстоювати свої інтереси у тогочасних правових традиціях. У часи Люблінського сейму репрезентантом української сторони була князівська верхівка суспільства, однак вони не виробили такої державної ідеї. Пізніше виразником і носієм державницької ідеї поступово стало козацтво, яке упродовж першої половини ХУІІ ст. теж виступало активним суб'єктом політичного життя Речі Посполитої і силою зброї оформило свої державницькі намагання у текстах Зборівської (1649 р.) та Гадяцької (1658 р.) угод. Все ж вони не були реально втіленими в життя всилу як внутрішніх та к і зовнішніх чинників. Це повинно стати предметом сучасного політологічного аналізу.

1. Білоус Н. Люблінська унія 1569 р: історіографічні погляди та інтерпретації / Н. Білоус. // УДЖ. – 2010. – № 1. – С. 65–83. 2. Василенко В. Політична історія Великого Князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографія XIX – першої третини XX ст. : Монографія / В. Василенко. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2006. – С. 519–531. 3. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 77–85.

4. Kempa T. Konstantyn Wasjl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej/ T. Kempa. – Toruń, 1997. – 290 s. 5. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький : історичний портрет у галереї предків та нащадків/ В. Ульяновський. – Київ: видавничий дім «Простір», 2012. – 1370 с. 6. O ziemi Wołyńskiej. Przywilej przywrocenia ziemie Wołyńskiej do Królestwa Polskiego // Volumina legum. Przedruk zbioru praw. – Т. II. – Peterburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – S. 80–84. 7. O Xięstwie Kijowskim. Przywilej przywrocenia xięstwa Kijoskiego do Korony Polskiej// Ibidem. – S. 84–87. 8. O Xięstwie Litewskim. Przywilej okolo uniiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną// Ibidem. – S. 87–92. 9. Дневник Люблинского сейма 1569 года : Соединение Великого Княжества Литовского с Королевством Польским. – СПб., 1869. – VII, 780 с. 10. Akta unji Polski z Litwą 1385 – 1791. – Kraków, 1932. – 570 с. 11. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т. IV. XIV–XVI віки – відносини політичні. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 386. 12. Письмо Литовского подскарбия Николая Нарушовича к Виленскому воеводе Николаю Радивилу 5 июня 1569 г. // Археографический сборник документов относящихся к истории Северозападной Руси. – Т. VII. – Вильна, 1870. – С. 41 13. Котляр М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст./ М. Котляр. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 91. 14. Ключевский В. Курс русской истории / В. Ключевский. – Часть III. – М., 1937. – С. 106–107. 15. Сулима Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. – К., Наш час, 2011. – С. 55–65.; 16. Жалованная грамота Польского короля Сигизмунда Августа, данная на Гродненском сейме жителям Великого Княжества Литовского. 1 июля 1568 г. // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 2. – СПб., 1865. – С. 158–164. 17. Горелов М. Цивілізаційна історія України / М. Горелов, О. Моця, О Рафальський. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – С. 219. 18. Fijałek J. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu/ Jan Fijałek. – Kraków: druk Anczyca i Spółki, 1914. – S. 155. 19. Kommissya Hadiacka // Volumina Legum. – Т. 4. – Petersburg: nakładem J. Ohryzki, 1860. – S. 297–301. 20. Chyńczewska-Hennel T. Hadiacka unia a hetman Ivan Wyhowski.// Polskie radio dla zagranicy. – 26. VI. 2007. 21. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – Київ : Критика, 2005. – С. 374.

Рецензент: д.е.н., професор Борейко В. І.